

ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЇЇ ВПЛИВУ НА ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ КАПІТАЛУ

У статті виявлено основні причини, що зумовили появу нових теорій в обґрунтуванні економічної політики з кінця 30-х років ХХ століття, надано узагальнюючу критичну характеристику основним теоріям формування економічної політики в аспекті її впливу на джерела формування капіталу, а також показано специфіку рецепції основних теорій економічної політики держави у незалежній Україні.

The article identifies the main reasons for the emergence of new theories in the justification of economic policy since the late 30-s of the XX century, gives the generalization and the critical characteristics of the main theories of economic policy in the aspect of its impact on the sources of capital, and also indicates the specificity of the reception the main theories of the state economic policy in independent Ukraine.

Ключові слова: економічна політика, джерела формування капіталу, макроекономічна стабілізація, монетаристська теорія, неокласичне відродження.

Key words: economic policy, sources of capital formation, macroeconomic stabilization, the monetarist theory, neo-classical revival.

Розвиток сучасних економічних відносин знаходиться у тісному взаємозв'язку не лише з процесом трансформації економічної складової суспільного життя, але й з забезпеченням державою чіткої та ефективної економічної політики. Дійсно, з розвитком суспільства, теорія формування економічної політики постійно розвивається і з'являються нові її напрями та складові [1]. Зокрема, в рамках марксистської теорії класових конфліктів розроблені теоретичні підходи до політичних бізнес-циклів Калецького, в класичній економічній теорії — теорема медіанного виборця Доунса та принципи максимізації голосів виборців, в кейнсіанській економічній теорії — моделювання політичних ділових циклів, упереджених рішень, а також врахування результатів голосування та функції популярності. Також в академічних колах використовується теорія економічного, суспільного добробуту, яку започаткував англійський філософ Дж. Бентам, що ґрунтується на принципах психології, етики, демократії, моралі. Теорія ендогенного економічного зростання пропонує враховувати різні аспекти прийняття державних рішень, розклад політичних сил та їх інтереси.

Таким чином, аналіз теоретичних основ забезпечення економічної політики держави в контексті їх впливу на джерела формування капіталу становить одне з найважливіших і найбільш актуальних завдань сучасної економічної науки.

Отже, ставлячи на меті нашої статті всебічний аналіз проблем теоретичного забезпечення економічної політики сучасної держави у контексті її впливу на джерела

формування капіталу, ми повинні вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) виявити основні причини, що зумовили появу нових теорій в обґрунтуванні економічної політики з кінця 30-х років ХХ століття; б) надати узагальнюючу критичну характеристику основним теоріям формування економічної політики в аспекті її впливу на джерела формування капіталу; в) показати специфіку рецепції основних теорій економічної політики держави у незалежній Україні (1991—2011 рр.).

Саме світова економічна криза 1929—1933 рр. внесла серйозні корективи в класичну ліберальну модель економічного розвитку. Економічна криза, характерною ознакою якої було надвиробництво, безпрецедентне падіння цін, зростання безробіття, виступила ключовим фактором зміни класичної ситуації та появи нової економічної теорії — теорії Дж.М. Кейнса. Фундаментальна праця Дж.М. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, процента та грошей" (1936 р.) започаткувала новий напрям економічної політики — широке застосування фінансових механізмів макроекономічної стабілізації і зростання. Кейнсіанська теорія відтворення та нагромадження капіталу на основі застосування фінансових (фіскальних) складових та необхідність проведення стабілізаційної політики зробила на той час переворот у науковому світі. Якщо в центрі економічного аналізу неокласиків було дослідження поведінки окремих суб'єктів господарювання на ринках, цінова динаміка на конкретні групи товарів, особливості ринку праці, капіталу, товарів у контексті того, що господарюючі одиниці самі ставили перед собою завдан-

ня мінімізувати витрати виробництва та максимізувати прибуток як джерело накопичення капіталу, то кейнсіанська теорія відкрила дорогу макроекономічному синтезу на противагу широко застосованому раніше мікроекономічному підходу в аналізі реальних економічних процесів. Дж. М. Кейнс вперше застосував макроекономічний метод в аналізі економічних процесів на державному рівні й дослідив основні пропорції, що існують між такими загальними параметрами, як національний дохід, споживання, заощадження, інвестиції.

У той час як впродовж багатьох попередніх десятиліть в економічній теорії панував постулат про природну структурну збалансованість усіх підсистем та урівноваженість економічних сил, що діють у ринковій економіці, М. Кейнс у своїх дослідженнях виходив з передумови хронічної незбалансованості та високої монополізованості ринкової економіки, з того, що ринкова економіка втратила свою природну властивість до загальної рівноваги і розвивається в режимі хронічного недовантаження виробничих потужностей та вимушеного безробіття. До Дж. М. Кейнса в економічній науці домінувала версія, що пропозиція ресурсів, товарів, послуг породжує адекватний попит. Згідно з цією економічною догмою вирішення усіх проблем в умовах ринкової економіки слід було шукати у площині пропозиції ресурсів. Натомість Дж. М. Кейнс доводив зворотне, а саме — що розв'язання гострих проблем ринкової системи знаходиться у сфері сукупного попиту. За відправну точку економічного аналізу він узяв пріоритет зайнятості, рівень якої визначається розмірами сукупного або, за його термінологією, "ефективного попиту". Кейнс стверджував, що економічні кризи, масове безробіття, надвиробництво, падіння цін, неповне використання ресурсів та ін. — породжуються дефіцитом попиту. Тому вплив на процес суспільного відтворення має здійснюватись шляхом активного маніпулювання попитом — шляхом його розширення при економічному спаді та депресії чи звуження в умовах циклічного піднесення.

Головним інструментом, за допомогою якого має здійснюватись управління попитом, Кейнс вважав фінансову політику, включаючи витрати держави на купівлю товарів та послуг, трансфертні програми, оподаткування. Дж. М. Кейнс та його послідовники вважали, що, впливаючи на виробництво завдяки маніпулюванню попитом, можна впливати також на основні макроекономічні показники — рівень і розподіл національного продукту, зайнятість та ціни. Сукупну пропозицію Кейнс трактував величиною незалежною, а сукупний попит — змінною, впливаючи на яку можна досягти рівноважного стану економіки. Для обґрунтування цього положення Кейнс використав свою теорію мультиплікатора економічного зростання. Основною причиною порушення економічної рівноваги Кейнс вважав нестачу сукупного попиту, що викликається неповною зайнятістю, яка і є моделлю рівноваги. У основі макроекономічної теорії Дж. М. Кейнса лежала ідея необхідності цілеспрямованого вирівнювання макроекономічних пропорцій та збалансування суспільного виробництва через стимулювання сукупного попиту. Оскільки кейнсіанська теорія орієнтується на управління та стимулювання попиту, вона й дістала назву "економічна теорія попиту".

Основними засобами та інструментами збалансування Дж. М. Кейнс вважав державні фінанси та активну і гнучку фіскальну політику. Саме видатки державного бюджету, їх зростання Дж. М. Кейнс розглядав як найефективніший засіб макроекономічного регулювання економіки, її стабілізації та зростання. Згідно з його вченням держава через податкову систему та механізм дер-

жавних витрат має підтримувати належний сукупний попит, свідомо стимулювати його, навіть ціною утворення бюджетного дефіциту. Таким чином, урядовий попит, на думку Дж. Кейнса, пожвавлює підприємницьку діяльність, веде до зростання національного доходу, темпи якого залежать від величини мультиплікатора. Урядові витрати дають поштовх для розширення первинного попиту, який потім визначає вторинний і т. д. Стимулювання державою сукупного попиту через збільшення бюджетних витрат за допомогою дефіцитного фінансування та маніпулювання розмірами оподаткування — це одна з домінуючих ідей загальної теорії Кейнса. Замість існуючої догми про необхідність збалансування дохідної та видаткової частин бюджету (концепції "здорових фінансів") Кейнс та його послідовники обґрунтували доцільність певного бюджетного дефіциту, що стало вихідною основою концепції дефіцитного фінансування та конструктивну роль державного кредиту. Згідно з кейнсіанською теорією хронічний дефіцит сукупного попиту виключає передумови розвитку інфляції.

Але в середині ХХ ст. в економіці країн Заходу почали розвиватися нові явища, які більшою чи меншою мірою суперечили канонам макроекономічної теорії стимулювання попиту [2]. Процес руйнації теоретичних підходів та пошуку нового консенсусу в економічній науці отримав назву "неокласичне відродження" і включав у себе: відтворення монетаризму, що означало повернення мікроекономіки та її визначного місця в економічній теорії; розробку теорії очікування, виходячи з визнання раціональності поведінки господарських агентів; розповсюдження принципів індивідуалізму на процес прийняття урядових рішень (теорія суспільного вибору); подальшу лібералізацію економічного життя і політики в рамках теорії і практики економіки пропозиції, соціального ринкового господарства. Як альтернатива кейнсіанству монетаристська теорія була заснована в 50—60-х роках ХХ ст. американським економістом М. Фрідманом. Основними принципи нового напрямку стали: визнання необхідності економічної свободи як основи суспільного розвитку, застосування ринкових механізмів саморегулювання та вільної конкуренції, твердження, що модель Кейнса здатна впливати лише на сукупний попит, а не на обсяги виробництва (тобто держава не може забезпечити рівновагу попиту та пропозиції). Вже на початку 80-х років ХХ ст. монетаристська теорія повністю сформувалася в завершеному вигляді та отримала широке застосування. Її теоретичні положення були покладені в основу економічної політики провідних країн світу, а саме — в США та у Великій Британії, центральним ядром яких було відсторонення або мінімізація втручання держави в економічне життя.

Іншим напрямом розвитку неокласичної революції, її радикальним варіантом, стала теорія раціональних очікувань, формування якої відбулося у другій половині 70-х років ХХ ст. Поняття раціональних очікувань було використане у 1972 р., після виходу роботи Р. Лукаса "Очікування і нейтральність грошей", який поставив під сумнів низьку положень як кейнсіанської, так і монетаристської шкіл і сформував новий напрямок. Фундаментальним положенням нової школи стала теза про раціональний очікування. Її принципи визначають: раціональний характер формування очікувань господарських агентів, визнання гнучкості ставок заробітної платні та їх швидке пристосування до зміни попиту та пропозицій, положення про вищий рівень конкурентності ринків (товарів та економічних ресурсів), їхню здатність швидко вилучати надлишки, внаслідок чого стан рівноваги є властивим для еконо-

мічної системи в цілому. Тому ця теорія сповідує принципи пасивного макроекономічного регулювання. Принциповим висновком школи є положення про те, що кредитно-грошова та фіскальна політика є неефективною не лише в довготривалому, але й в короткотривалому періоді. Дискретна стабілізаційна політика скоріше посилює, ніж пом'якшує циклічні коливання економіки.

Водночас у середині ХХ ст. почав формуватися новий напрям економічної думки — інституціоналізм, або інституційно-соціальний напрям. Представники цього напрямку — Т. Веблен, М. Вебер, Дж. Коммонс, Д. Норт, У. Мітчел, Дж. Гелбрейт, Я. Тінберген, Г. Мюрдаль — вважали, що економічні відносини в суспільстві формуються не лише під впливом економічних, але й соціально-психологічних, політичних та інших факторів інститутів. Під останніми вони розуміють профспілки, корпорації, державу, а також правові, психологічні явища (норми поведінки, національні традиції, релігію, менталітет тощо). Вони зосереджують свою увагу не стільки на проблемах функціонування економіки, скільки на її розвитку, трансформації капіталістичного суспільства, виступають з критикою капіталізму за розширення соціальних програм. Ринок, на їхню думку, не є універсальним механізмом розподілу ресурсів. Основою влади крупних монополій є, насамперед, техніка, а не закони ринку, тому визначальну роль грає не споживач, а виробник, технотронна. Виходячи з цього, послідовники інституціоналізму досліджують дві основні проблеми: економічну владу та контроль над нею. Вони розробили різноманітні концепції історичної трансформації суспільства: індустріального, постіндустріального, інформаційного, технотронного, трьох хвиль. Визначальним принципом інституційно-соціального напрямку є критичне ставлення до неокласичної теорії і практики ринкового господарства. Таким чином, характерними рисами зазначеної школи є її критична спрямованість проти приватнопідприємницького суспільства та ідея соціального контролю замість захисту конкурентної ринкової економіки. При цьому функцію соціального контролю було покладено на інститут держави. Для інституціоналістів характерна незгода з тим, що людина — це "калькулятор", який може швидко розраховувати втрати та вигоди. Люди мають обмежені пізнавальні якості, а навіть, коли інформація їм достається без значних витрат, є психологічні обмеження у прийнятті рішення [3].

Також заслуговує на увагу підхід до проблеми державного регулювання представників вірджинської школи, що сформувалась у 60—70-х роках ХХ ст. на базі Вірджинського університету та Вірджинського політехнічного інституту. На думку представників вірджинської школи, потрібно знайти інструменти, що взаємно пов'яжуть практику політичної та правової діяльності з економічними теоріями неокласиків. Слід вести мову не про те, які засоби і підходи виглядають пріоритетними (грошово-кредитні чи бюджетно-податкові), а кардинально удосконалити сам механізм прийняття рішень на політичному рівні. Потрібен більш оптимальний механізм розробки економічної політики. Цій доктрині присвячені фундаментальна праця Нобелівського лауреата — Дж. Б'юкенена за дослідження договірних та конституційних основ теорії прийняття політичних рішень. Дж. Б'юкенен у праці "Обчислення згоди: логічні засади конституційної демократії" (1962 р.) вперше розкрив механізм узгодження політичних рішень у суспільному виборі.

До виходу вказаної книги вважалось, що втручання держави у справи ринку базується на гіпотезі про політичні рішення, які приймаються, виходячи з аналізу економічної ситуації, і спрямовані на досягнення максимального

зиску для усього суспільства. Дж. Б'юкенен і Г. Таллок вперше обгрунтували, що такий погляд на політику є ідеалізованим. Вони цілком обгрунтовано вважали, що більш реальною є гіпотеза про політичні рішення, що формуються за принципом максимального зиску для самих політиків, який відповідає їхнім політичним та економічним інтересам. У політиці діють різні сили, борються представники різних партій, люблять інтереси різних регіонів і відомств, тобто різні люди, причетні до парламентських слухань, мають різноманітні інтереси. Приймаючи відповідні рішення, політики, за твердженням Дж. Б'юкенена, виходять зі своїх приватних інтересів, котрі далеко не завжди відповідають інтересам суспільства. Ці висновки знайшли підтвердження у реальному житті [4].

Таким чином, на основі проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки. По-перше, представлені вище основні концептуальні позиції теоретичних шкіл, які становлять основу економічної політики, можуть свідчити, що важливого значення набуває проблема поєднання теоретичних підходів і емпіричних результатів, а також визначення власного шляху кожної країни в формуванні економічної політики. Але програма ринкових реформ в Україні не була розроблена на основі власного досвіду, а запроваджувалася келійно [5], на основі принципів Вашингтонського консенсусу та підходів неокласичної школи. У цьому аспекті необхідно зазначити, що неокласична теорія інколи називається як ідеологічна платформа, що приймає ту чи іншу сторону соціально-класових конфліктів [6, с. 21]. По-друге, неокласика не торкається питання зміни форм власності. Вона проголошує право власності недоторканим. Економічний аналіз побудований на фірмах та домашніх господарствах, між якими визнається лише технічна, а не соціальна різниця [6, с. 27]. Як зазначають експерти, в Україні не науковий аналіз, а апріорні постулати стали основою перебудови економіки на ринкові механізми. При цьому міжнародні організації надали неокласичній теорії виключного права виступати в якості обов'язкових рекомендацій здійснення ринкових реформ. По-третє, досвід ринкової трансформації командної економіки та розвиток змішаних моделей на базі соціалізації засвідчили практичну неспроможність ліберальних моделей з повною свободою діяльності "економічної людини". Сьогодні, як доводить досвід Китаю, Швеції, Німеччини, перевагу мають економічні моделі, що ґрунтуються на соціальній доцільності із поєднанням потреб "економічної людини" з урахуванням особливостей інституційного середовища.

Література:

1. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / Опарін В.М. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 11.
  2. Економіка: учебник / Под ред. А.С. Булатова. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — С. 59—60.
  3. Розмаинский И.В. Посткейнсианство + традиционный институционализм = целостная реалистическая экономическая теория XXI века / Розмаинский И.В. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ie.boom.ru/Rozmainsky/fragilation.htm>.
  4. Малий І.Й. Держава і ринок: філософія взаємодії: монографія / І.Й. Малий. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 91.
  5. Геєць В.М. Уроки та перспективи ринкових реформ і довгострокового економічного зростання в Україні / Геєць В.М. // Економічна теорія. — 2004. — № 3. — С. 5.
  6. Теория капитала и экономического роста / Под ред. С.С. Дзарасова. — М.: Изд-во МГУ, 2004.
- Стаття надійшла до редакції 15.03.2011 р.*